

О. В. Шелехань

ЗНАХІДКИ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ РАНЬОКЕЛЕРМЕССЬКОГО ЧАСУ З УКРАЇНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

У статті виділено та проаналізовано найбільш архаїчні зразки клинкової зброї скіфського типу з поховань на території Українського Лісостепу.

Ключові слова: меч, кинджал, поховання, ранньоскіфський час, хронологія, Лісостеп.

Мечі та кинджали є одним з найвиразніших елементів паноплії давніх кочовиків. Проте, при вирішенні питань хронології вони не є самодостатнім джерелом. Це обумовлено доволі широкими хронологічними рамками побутування як цілих типів, так і окремих типоутворюючих деталей. Тому, нажаль, в ході гострих дискусій щодо періодизації скіфської архаїки лишається осторонь низка яскравих і самобутніх зразків озброєння.

У той же час, на актуальність пошуків у цій галузі неодноразово наголошували вчені. Зокрема, А.Ю. Алексеев писав, що оскільки інтерпретаційні дослідження скіфської тріади досі не вичерпані, на часі постає розробка періодизації її окремих категорій [Алексеев, 2003, с. 41].

Спробуємо виділити найбільш архаїчні екземпляри скіфської клинкової зброї з українського Лісостепу. За основу періодизації ранньоскіфського часу взято поділ поховань Келермеського могильника на ранню та пізню групи [Галанина, 1994, с. 105; 1995, с. 40]. Тому постає потреба виділення групи воїнських поховань середини VII ст. до н. е.

Традиційно при розгляді скіфського архаїчного матеріалу дослідники вважають найбільш ранніми комплексами ті, у яких зустрічаються передскіфські та ранньоскіфські речі. Одним з найбільш ранніх комплексів, який містить

клинкову зброю скіфського типу, вважається «поховання» біля **Лермонтовського роз'їзду** (рис. 1, 1). Але існує висока ймовірність того, що тут маємо справу зі змішаним комплексом. Адже ці речі були здані до музею робітниками, які розрили курган при будівництві дороги. Причому, за даними автора першої публікації, до музею потрапили далеко не всі старожитності [Иессен, 1955, с. 122].

Багато знаних дослідників не брали до уваги вказану обставину і беззастережно трактували цей набір речей як автентичний новочеркасько-скіфський комплекс. Ще О.О. Иессен, не надаючи зображення кинджалу, писав, що «вперше з ранньою кінською зброєю перетинається кинджал такого типу, який вже наближається по формі до акінаків келермеського типу» [Иессен, 1955, с. 123].

Першим, хто повністю опублікував матеріали з Лермонтовського роз'їзду, був О.І. Тереножкин. Цей комплекс речей став одним з наріжних каменів у його концепції походження скіфської культури, згідно якої носії пам'яток новочеркаського типу (ймовірні киммерійці) були механічно змінені носіями ранньоскіфської культури. При цьому остання з'явилась у Північному Причорномор'ї у сформованому вигляді, а зброя розглядалась як одна з основних привнесених категорій [Тереножкин, 1975, с. 27—32; 1976, с. 128—136; Ильинская, Тереножкин, 1983, с. 20—22].

Не зважаючи на те, що основні положення історичної побудови Олексія Івановича вже відійшли до історіографічного надбання, цей комплекс міцно закріпився в літературі і до сих пір вважається еталонною пам'яткою скіфської архаїки [Виноградов, Дударев, 1983, с. 118; Мурзин, 1984, с. 74; Шрамко, 1984, с. 30—31;

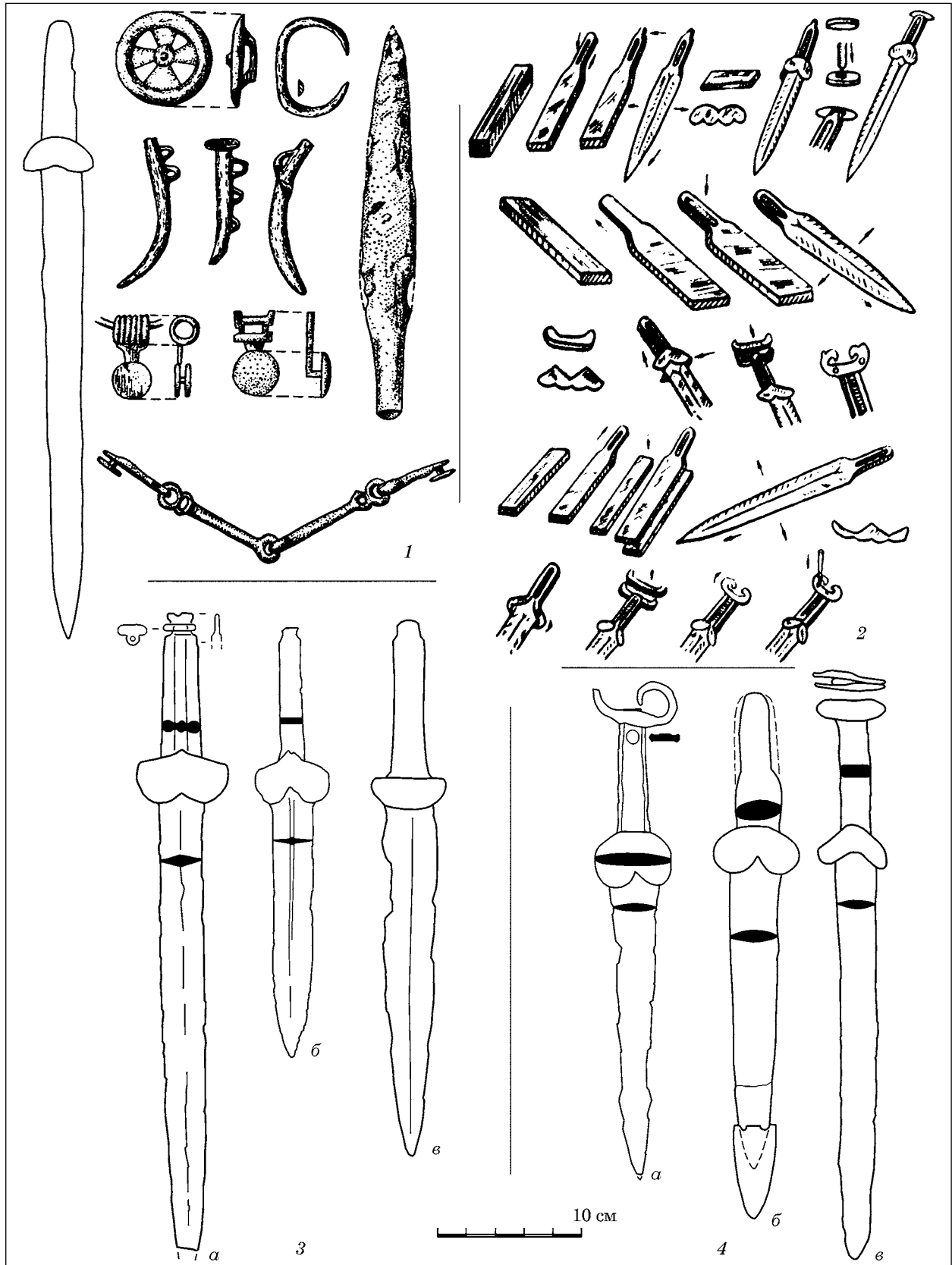

Рис. 1. До питання про автентичність поховання біля Лермонтовського Роз'їзду: 1 — набір старожитностей з Лермонтовського роз'їзду; 2 — схема технології виробництва скіфської клинкової зброї; 3 — вироби з черешком для кріплення навершя (а — Аркадак; б — Чугуїв; в — Кузина Гора); 4 — вироби з накладним навершям (а — Забір'я; б — Куп'єваха, к. 18, п. 1; в — Мастюгино) (на основі публікацій: [Тереножкин, 1975; Шрамко, Фомин, Солнцев, 1970; Ворошилов, 2011; Резніков, 2012; Алихова, 1962; Петровська, Іванов, 1971; Бойко, Берестнев, 2001; Березуцкий, Золотарев, 2008]). Тут і далі: масштаб наведено лише для зображень клинкової зброї, всі інші артефакти подано у довільному масштабі

Махортих, Скорий, 1986, с. 72; Гречко, 2013, рис. 3]. Проте набір речей з Лермонтовського роз'їзду не може впевнено розглядатись як єдиний комплекс через недостовірні умови знахідки.

Варто зупинитися на деяких міркуваннях щодо конструкції кинджалу з Лермонтовського роз'їзду. О.О. Іссен та О.І. Тереножкін припускали, що первинно він мав навершя, пізніше втрачене¹. Про таку можливість писали Б.А. Шрамко та С.А. Скорий з С.В. Махортихом. Погоджуючись із таким припущенням, спробуємо уявити, якої форми могло б бути гіпотетичне навершя?

Згідно дослідженням Б.А. Шрамка, при з'єднанні з рукояткою заготовка брускоподібного навершя прошивалась наскрізь, після чого її надівали на стрижень рукоятки (рис. 1, 2). Для зменшення трудовитрат відтягнутий черешок, який входив у навершя, як правило, був меншого діаметру, ніж рукоятка [Шрамко, 1970, с. 46; рис. 4, 1]. Це простежується на прикладі низки фрагментованих виробів (рис. 1, 3). Крім того, на неушкоджених екземплярах добре видно, що на верхній площині брускоподібного навершя черешок (навіть розклепаний) значно поступається поперечному розміру рукоятки.

У той же час, якщо рукоятка не має черешка, навершя має кріпитись іншим чином. У цьому разі пластини навершя накладались на край рукоятки і кріпились методом холодної зварки [Шрамко, 1970, рис. 4, 2, 3]. Таким чином, звуження хвостовика навпаки зменшувало б площу прилягання деталей та ослаблювало конструкцію. Рукоятки з uszkodженими накладними навершями також відомі серед скіфських старожитностей (рис. 1, 4). При чому їх обрис доволі подібний до контуру рукоятки кинджалу з Лермонтовського роз'їзду².

Згідно наведеним спостереженням, мало ймовірно, що конструкція руків'я кинджалу з Лермонтовського роз'їзду притаманна для передскіфського часу. Спірність питання змушує нас відмовитись від його використання при хронологічній побудові. Адже морфологія може вказувати на доволі широкий хронологічний проміжок.

Тому, власне, у представленій системі відсутній докелермеський період (або період РСК-1), адже за умови ігнорування кинджалу з Лермонтовського роз'їзду, знахідки скіфської клинкової зброї «допохідного» часу не відомі. Жоден інший комплекс з числа тих небагать-

ох, що були віднесені дослідниками до етапу РСК-1, не містив у своєму складі меча або кинджалу. У той же час, як буде показано нижче, найперші відомі зразки клинкової зброї належать саме келермеським мечам й кинджалам. Форма меча скіфського типу поширилась лише в часи активних контактів між кочовиками та тубільцями Кавказу.

У Лісостепу виразним і, можливо, найбільш раннім похованням, є **Яснозір'я** к. 6 п. 1 (рис. 2, 1). У ньому знайдено короткий меч келермеського типу з петелькою на рукоятці. Автори розкопок датували цей комплекс серединою — другою половиною VII ст. до н. е. [Ковпаненко, Бессонова, Скорий, 1994, с. 61; Скорий, 2003, с. 35]. У похованні зафіксовано посуд пізньожаботинського вигляду — кубок, оздоблений прокресленим геометричним орнаментом, та горщик з наліпним валиком по бортику. Кераміка з поховання може датуватись доволі широко — у межах першої половини — третьої чверті VII ст. до н. е. [Шрамко, 2006, с. 42; Kasuba, 2010, fig. 5]. С.А. Скорий виступає проти такої низької дати для цього та цілої низки інших лісостепових поховань. В ході полеміки з Г.І. Смірною дослідник справедливо зазначає, що датування комплексу за особливостями оздоблення кераміки не є коректним (протилежну точку зору див.: [Смірнова, 2002, с. 219]). Натомість, курган 6 біля Яснозір'я залучено ним до горизонту Реп'яхуватої Могили (кінець VII — початок VI ст. до н. е.) на підставі подібності форм вудил та кинджалів [Скорий, 2003, с. 35].

Вище ми оговорювали, що клинкова зброя не може бути надійним хроноіндикатором, тому ця риса не є вирішальною. Що ж до кінської зброї, вважаємо що у даному випадку більш показовими за вудила є своєрідні псалії з муфтоподібними отворами. Зауважимо, що С.А. Скорий виділяв коло найбільш архаїчних поховань (Жаботин, к. 524, Ємчиха, к. 375 та ін.) саме за цією рисою [Скорий, 2003, с. 38—39]. Наявність муфтоподібних отворів на псаліях притаманна для передскіфських екземплярів. У той же час, оформлення закінчень у звіриному стилі у формі копита вказує на їх належність до скіфської доби. Напевно, поєднання цих рис на одному виробі відбувалось в час формування скіфської культури, що приводить до висновку про датування всього комплексу близько середини VII ст. до н. е. [Алексеев, 2003, с. 58—59; Могилов, 2008, с. 98].

Тож, це поховання в повній мірі ілюструє вислів О.О. Іссена про «зустріч ранньої вузди з келермеськими акінаками». Але часткова синхронізація цих речей фіксується дещо пізніше, ніж припускав дослідник. На це вказують контекст знахідок та їх характерні риси.

Варто також відмітити, що речі з Яснозір'я мають багато спільного з інвентарем поховань, виділених в етап РСК-1 — наприклад,

1. Власне, О.І. Тереножкін безпосередньо не був ознайомлений з кинджалом з Лермонтовського роз'їзду. Малюнок та характеристики щодо нього він отримав від В.Б. Виноградова та Г.Є. Афанасьєва.

2. Варто зауважити, що наведене спостереження не абсолютне. Нам відомо принаймні один екземпляр з волютоподібним навершям, закріпленим на черешок. Мова йде про випадкову знахідку кинджалу з Тимського району [Апальков, 1995, рис. 2, 10].

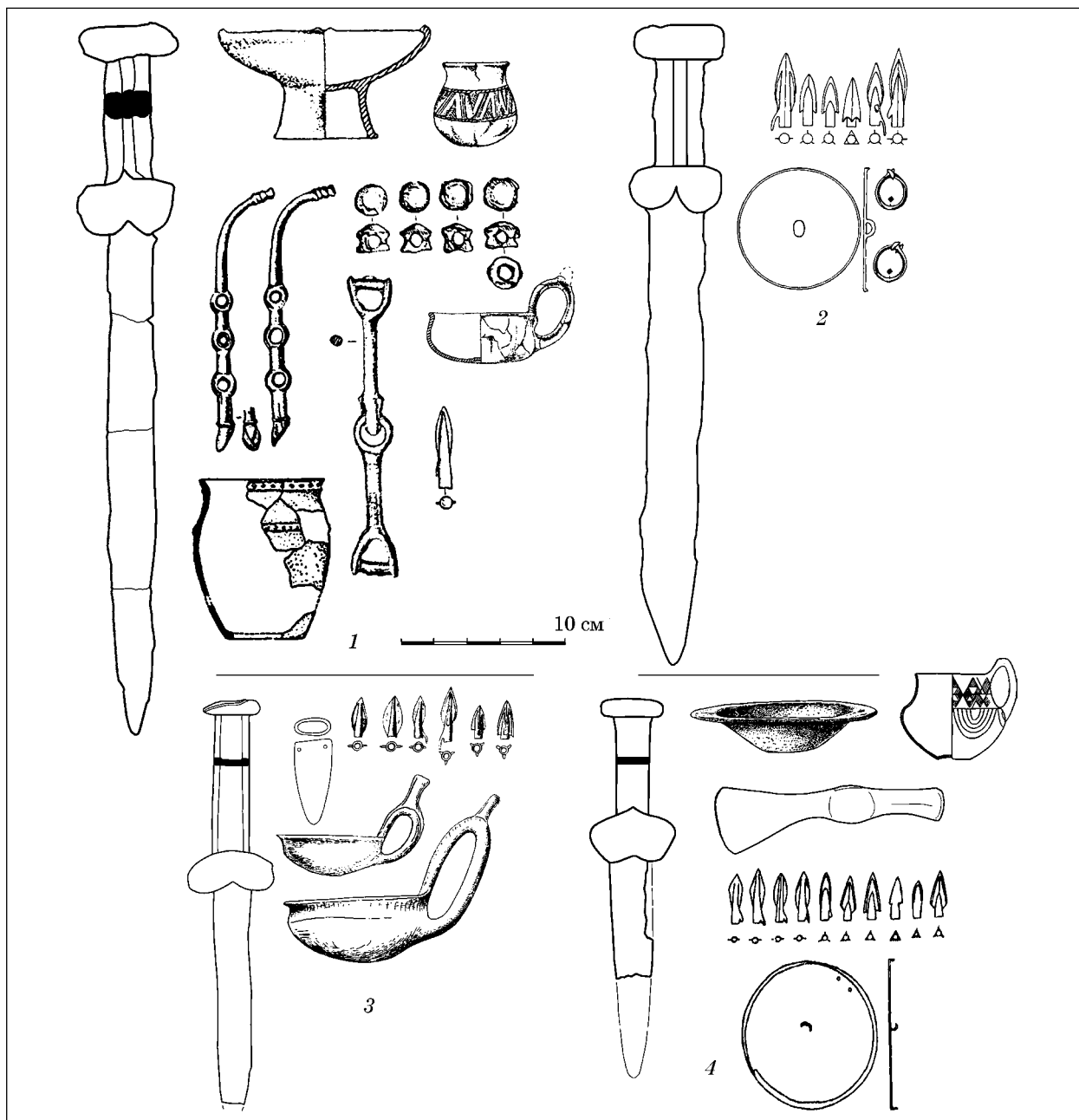

Рис. 2. Поховання ранньокелермеського горизонту зі знахідками клинкової зброї на території Причорноморського лісостепу: 1 — Яснозір'я, к. 6, п. 1; 2 — Медвин, к. 1906 р.; 2 — Рижанівка, к. 5; 3 — Ленківці (на основі публікацій: [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1994; Ковпаненко, 1981; Тереножкин, 1965; Смирнова, 1993])

хут. Олексіївський та Жаботин, к. 524 [Махортьх, 2014, с. 219; 2014а, с. 132]. Разом з тим, Т.В. Рябова відмічала хронологічну близькість сагайдачного набору з останнього кургану до ранніх келермеських наборів [Рябова, 2009, с. 348]. Це спостереження вказує на те, що наш підхід має право на життя і знімає гостроту питання про виділення «допохідного» та «післяпохідного» періодів при вивченні скіфської клинкової зброї.

Неподалік від попереднього кургану розташований відомий архаїчний могильник біля с. Медвин. З розкопаного у 1906 р. кургану походить схожий короткий меч келермеського

типу [Ковпаненко, 1981, с. 47]. Разом з ним у похованні зафіксовано небагатий, але виразний інвентар. Особливо привертає увагу бронзове дзеркало з центральною ручкою (рис. 2, 2). Подібні вироби традиційно відносять до найбільш ранніх періодів скіфської історії, як привнесені з центральноазійської «прабатьківщини».

На думку низки дослідників, дзеркала з центральною ручкою побутують раніше, ніж вироби з бічною ручкою, хоча й незначною мірою перетинаються. І.М. Медведська вважала їх характерними виключно для етапу РСК-2, що, на думку дослідниці, вказувало на першу по-

ловину VII ст. до н. е. [Медведская 1992, с. 87]. Згідно хронологічним пошукам В.Є. Єременка, ці дзеркала побутували ширший проміжок часу і притаманні майже усьому VII ст. до н. е. [Єременко, 1997, табл. 3]. І.В. Бруяко обмежує період їх вжитку серединою — кінцем VII ст. до н. е. Основою для цього припущення є дата кургану Переп'ятиха (з посиланням на С.А. Скорого) у рамках останньої чверті вказаного сторіччя [Бруяко, 2005, с. 244—246]. Втім, віднести це поховання до середини — третьої чверті VII ст. до н. е. спонукають паралелі з келермеськими курганами Веселовського³ [Галанина, 1994, рис. 3, Л]. Разом з тим, опускати дату цього набору нижче середини VII ст. до н. е. не дозволяє відсутність ромбічних наконечників [Полін, 1987, с. 21].

Хронологічно близьким до попередніх поховань є курган біля **Ленківців** (рис. 2, З). Звідси відомий короткий кинджал з брускоподібним наверхшам, ниркоподібним перехрестям та пласкою рукояткою. У спеціальній роботі, присвяченій хронології Середнього Подністров'я, Г.І. Смірнова датувала цей комплекс другою чвертю — серединою VII ст. до н. е. Підставою для цього були склад сагайдачного набору, орнаментация посуду та знахідка дзеркала [Смірнова, 1993, с. 106]. Останнє має цікаву особливість — воно поєднує центральну ручку у вигляді петлі (що характерно — відламану) та вторинну прикріплену бокову ручку (фіксується лише за отворами на диску).

Відома також точка зору, згідно котрій це поховання варто відносити до першої чверті VII ст. до н. е. Вона ґрунтується передусім на характеристиці черпака, оздобленого канельованим орнаментом [Бандрівський, 2010, с. 83—86; Kowalski-Bilokryly, 2012, s. 167]. Проте у вирішенні питань хронології, ми все ж таки віддамо першість металевим виробам, а не керамічному посуду, окремі форми якого могли побутувати протягом сторіччя [Скорый, 2003, с. 35; Гречко, 2012, с. 79].

Вище вже йшлося про співвідношення хронологічних позицій дзеркал з центральною та бічною ручкою. Дослідниками припускалось, що вони певною мірою перетинаються у часі. Але цей «перетин» первинно було віднесено до часу спорудження обох гробниць Реп'яхуваті Могили [Медведская, 1992, с. 87, 92; Єременко, 1997, табл. 3] та Переп'ятихи [Бруяко, 2005, с. 246]. Проте, на думку Г.І. Смірної, вказана обставина не впливає на дату комплексу в сторону підвищення. Адже у випадку з Ленківцями самостійну дату дають наконечники стріл. Наявність у похованні овально-ромбічних та

листоподібно-ромбічних наконечників вказує, скоріш, на час, близький до середини VII ст. до н. е., але не до його кінця [Смірнова, 1993, с. 107]. Хоча, на думку С.В. Поліна, знайдені у цьому похованні дволопатеві наконечники слід розглядати не як ромбічні, а з асиметрично-овальною голівкою. Тому, за логікою дослідника, нижньою межею складання сагайдачного набору є середина VII ст. до н. е., після якої ромбічні наконечники невідомі [Полін, 1987, с. 21]. У той же час, присутність у похованні залізних петельчастих вудил вказує на близькість цього поховання до класичних келермеських поховань [Могилов, 2008, с. 98—99], що схиляє нас до незначного підвищення дати. Тож, сумарно, вона також може вклататись у проміжок середини-третьої чверті VII ст. до н. е.

Таким чином, хоча дзеркала з центральною ручкою могли з'явитися раніше, ніж з бічною, останні спостереження не дозволяють їх значною мірою розводити у часі. Тим більше, що хронологічний розрив між спорудженням послідовних поховань Реп'яхуваті Могили був мінімальним [Скорый, 2003, с. 37].

У зв'язку з цим цікаво прослідкувати як на прикладі центральноазіатського «ядра» скіфської культури проявляється нерівномірність використання різних категорій речей. Так, деталі озброєння (кубанські шоломи і біметалеві чекани) майже не відомі на захід від Дону. У той же час деталі туалету (дзеркала) були поширені далі на захід і побутували протягом довшого часу. Що ж до культових речей (кам'яні блюда, парні бронзові ножі), вони широко представлені серед лісостепових пам'яток і «осідають» у похованнях одними з останніх. Тож, ми бачимо, що впровадження нового озброєння відбувалося досить швидко, безпосередньо в момент перших контактів номадів з тубільним населенням Кавказу.

Поховання біля Ленківців також цікаве тим, що вже на ранніх етапах скіфської історії ми фіксуємо кинджал з рукояткою, пласкою в перетині. Б.А. Шрамко справедливо зазначав, що наявність бічних валиків на рукоятці є виробничим атавізмом, який залишився у спадок від біметалевих виробів. Тож, за логікою дослідника, екземпляри з пласкою рукояткою мають бути подальшим спрощенням [Шрамко, 1984, с. 31, рис. 5]. З точки зору вивчення технології, це твердження дійсно є незаперечним. Проте, як ми бачимо на прикладі розглянутих зразків озброєння, поступ по напрямку спрощення відбувся доволі швидко і надалі кинджали з гладким та жолобчастим руків'ям співіснували протягом достатньо довгого часу.

У якості додаткового аргументу на користь нашого спостереження варто згадати кинджали зі Старшого Ахміловського могильника у Поволжі. Ця пам'ятка презентує низку доволі цікавих виробів з пласкою рукояткою. На думку дослідників, вони були привнесені у середовище поволзьких аборигенів безпосередньо

3. Вважаємо за можливе привести цю аналогію не зважаючи на те, що дзеркало з Медвина має бічну ручку у вигляді петлі, а дзеркало з келермеського кургану 2/В — на стовпчиках. Зазвичай дослідники залучають обидві риси до одного хронологічного горизонту [Смірнова, 1993, с. 107].

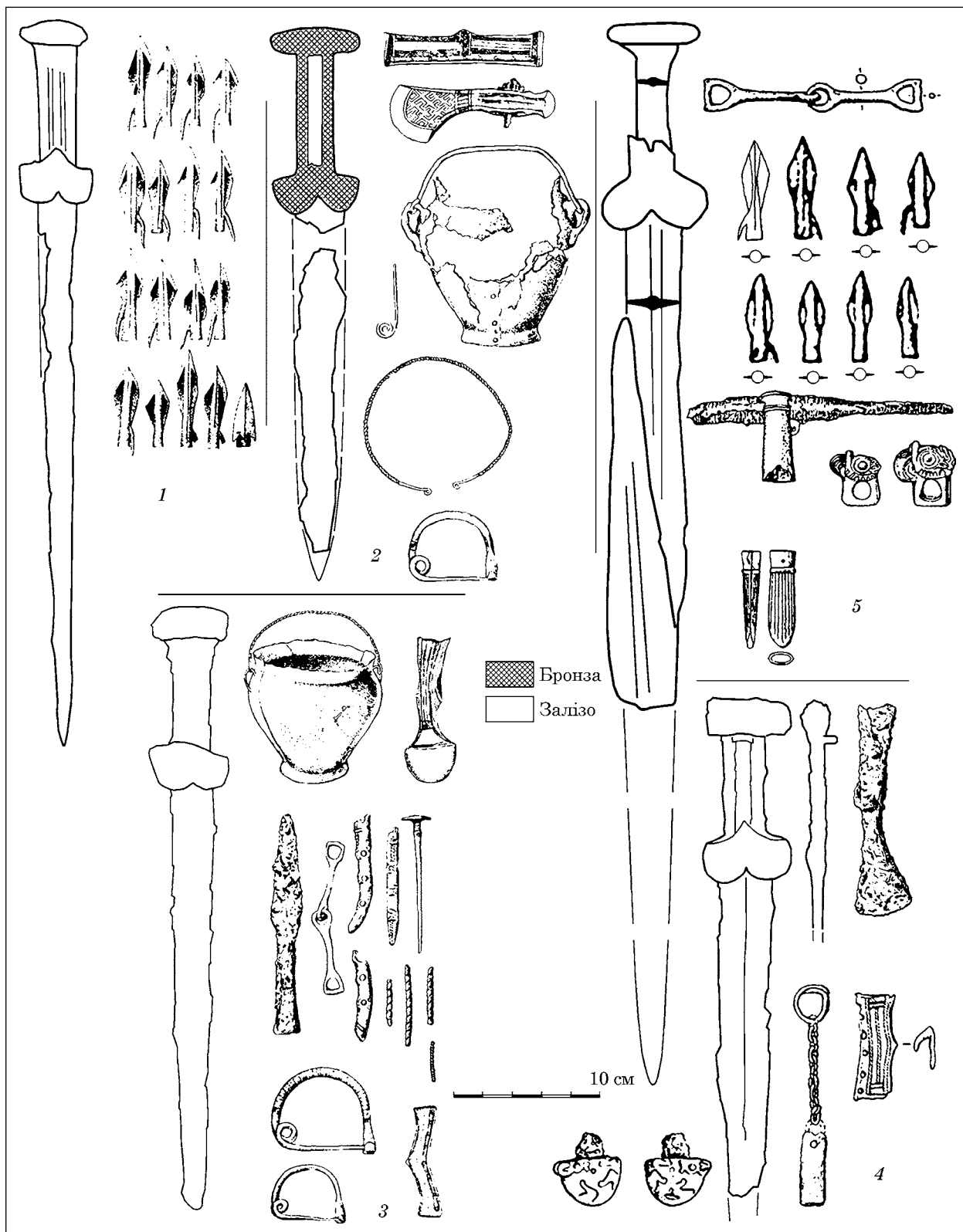

Рис. 3. Комплекси ранньокелермеського горизонту з Кавказького регіону та Малої Азії: 1 — Самтавро, п. 127; 2 — Тлі, п. 68; 3 — Тлі, п. 85; ш — Тлі, п. 164; 5 — Імірлер (на основі публікацій: [Ильинская, Тереножкин, 1983; Техов, 1980; Медведская, 1992])

учасниками передньоазійських походів. Причому це сталося не пізніше кінця VII — початку VI ст. до н. е. [Погребова, Раевский, 1989, с. 64; рис. 2]. Додамо, що форма наведених кинджалів може свідчити про їх належність

до ще більш раннього часу, ніж зазначена вченими межа. Так, наприклад, екземпляр з п. 250 зазначеного могильника [Халиков, 1977, рис. 60, 2] поєднує ниркоподібне перехрестя з грибоподібним навершям.

Поховання **Рижанівка**, к. 5 [Тереножкін, 1965, с. 211] віднесене до ранньокелермеського часу передусім за сагайдачним набором (рис. 2, 4). Незважаючи на незначну кількість наконечників стріл, знахідки дволопатеких овальних екземплярів вказують на належність комплексу до другої—третьої чверті VII ст. до н. е.

В.А. Іллінська віднесла це поховання до перехідного етапу між жаботинськими та старшежуровськими похованнями [Ильинская, 1975, с. 57]. Підставою для цього стала форма черпаків — вони мають низьку чашку і високу ручку. Але, разом з тим, на ньому вже нема рельєфної орнаментации, характерної для жаботинського часу. О.І. Тереножкін підкреслював перехідне положення пам'ятки за збігом пізньожаботинського черпака з набором озброєння келермеського вигляду [Тереножкін, 1965, с. 214]. В цілому, погоджуючись з дослідниками, зазначимо, що сьогодні дату кургану 5 біля с. Рижанівка найкраще обмежити в рамках середини — третьої чверті VII ст. до н. е.

Для окреслення цілісної картини, необхідно звернутись до аналогій з кавказького регіону. Найбільш ранні знахідки клинкової зброї скіфського типу з нескіфських пам'яток Кавказу можна впевнено залучити до кола виробів келермеського типу.

Найпершим у переліку аналогій слід згадати екземпляр з п. 27 могильника **Самтавро** [Ильинская, Тереножкін, 1983, с. 28]. У могилі містився довгий меч цілком усталеного келермеського вигляду. Разом з ним зафіксовано сагайдачний набір, укладений переважно з наконечників жаботинського типу (рис. 3, 1). Але деякі з них мають округліші риси у порівнянні з класичними екземплярами епонімного кургану. Згідно спостереженням С.В. Поліна, подібні вироби широко побутують до середини VII ст. до н. е. Напевно, у рамках першої половини вказаного сторіччя і лежить дата розглянутого поховання.

У Закавказзі важливою пам'яткою є **Тлійський** могильник. Він був досліджений Б.В. Теховим, що знайшло вичерпне відображення у низці робіт [Техов, 1980, с. 219; 1980а, с. 21]. Серед поховань вирізняється кілька аборигенних могил зі зброєю скіфського типу. Охарактеризуємо лише найбільш інформативні.

Поховання 68. Кінська зброя представлена вудилами з D-подібними петлями та кістяними паліями з трьома отворами. Останні мають невиразний декор у звіриному стилі, характерний для найбільш ранніх виробів такого типу. Деталі костюму представлені двома дугоподібними фібулами, гривною з витого дроту та рештками бронзового поясу, прикрашеного пуансонним орнаментом. Зі знахідок зброї, окрім меча келермеського типу, знайдено бронзову сокиру (рис. 3, 2).

Поховання 85. Вирізняється знахідкою біметалевого келермеського кинджалу. Окрім

нього, інші категорії поховального інвентарю, варті уваги, повторюють набір попереднього комплексу (рис. 3, 3).

Поховання 164. Примітне тим, що на руків'ї даного келермеського кинджалу фіксується петелька темляка. Разом з ним знайдено бронзову півкруглу бутероль, оформлену у вигляді пантери, яка згорнулася. Інші предмети повторюють набір попереднього комплексу (рис. 3, 4).

Тож, ці та інші поховання Тлійського могильника зі скіфською зброєю демонструють певну хронологічну однорідність. Сукупність характерних особливостей дозволила автору розкопек датувати їх спорудження починаючи від середини VII ст. до н. е., тобто віднести до початку третього етапу кобанської культури [Техов, 1980, с. 256]. Невдовзі після публікації цих матеріалів, їх дати були переглянуті в сторону подавлення. Ми схилиємось до думки, згідно котрій закавказькі поховання зі «скіфською» зброєю відносяться до першої половини VII ст. до н. е. [Погрєбова, 1993, с. 85—86].

Проведений аналіз дозволяє зробити такі **висновки**.

Передусім, найбільш ранні екземпляри скіфської клинкової зброї представлені головним чином виробами келермеського типу. Це твердження справедливе як для Лїсостепу, так і для кавказького регіону, який ми, погоджуючись із більшістю дослідників, вважаємо вихідним регіоном для скіфських клинків. Адже тут фіксуються найбільш ранні типові екземпляри та не чисельні перехідні форми (історію питання див.: [Шелехань, 2012, с. 5; 2013, с. 47—48]).

Втім вже в середині VII ст. до н. е. фіксуються екземпляри з ниркоподібним перехрестям. Хоча останнє виглядає як похідне від келермеського, за наявними даними ми не можемо розвести ці два типи у часі. Адже зафіксовано, що вже комплекс знахідок з Імірлера, який дослідники співвідносять з історичними кіммерійцями, мав у складі меч з ниркоподібним перехрестям (рис. 3, 5). Дата його лежить у межах другої чверті — середини VII ст. до н. е. [Алексєєв, 2003, с. 152].

На її прикладі ми бачимо, що зразки довгої та короткої клинкової зброї скіфського типу впроваджувались практично синхронно. Паралельне побутування мечів та кинджалів буде характерне і для класичного келермеського часу. Як приклад можна навести Старшу Могилу, де ці речі сполучено в одному похованні [Іллінська, 1951, табл. 1].

Також вже на цьому етапі з'являються вироби з пласкою рукояткою. Це дозволяє скорегувати думку, згідно якій форма рукоятки спрощувалась поступово [Шрамко, 1984, с. 34—36]. Згідно наших спостережень, екземпляри зі складним та простим перетином рукоятки співіснують протягом довгого часу аж до сере-

дини VI ст. до н. е. [Шелехань, 2014, рис. 1]. Не можна погодитися з М.М. Дараган, яка вважає що виробі з тритавровою рукояткою зустрічаються лише до середини VII ст. до н. е. включно [Дараган, 2010, с. 192]. Аджє, на нашу думку, Реп'яхувата Могила, п. 2 та Куп'єваха, п. 19, на основі яких було висунуто таке припущення, відносяться до більш пізнього часу.

В цілому ж, виділена нечисельна група найбільш архаїчних знахідок клинкової зброї вписується у сучасну канву скіфської історії. Її можна пов'язати з першою «хвилею» проникнення номадів у Лісостеп [Скорий, 2003, с. 75—79]. Хронологічна позиція цих виробів дещо вища по відношенню до кавказьких аналогів. А це ще раз вказує на вірогідні витоки скіфської клинкової зброї.

Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии. — СПб., 2003. — 416 с.

Алихова А.Е. Древние городища курского Посеймья // МИА. — 1962. — № 113. — С. 87—129.

Апальков А.Н. Находки предметов вооружения скифского времени в междуречье Сейма и Сосны // РА. — 1995. — № 2. — С. 149—152.

Бандрівський М. Пам'ятки Середньодністровської (західноподільської) групи ранньозалізного віку в центральноєвропейській хронологічній шкалі та проблеми періодизації // МДАПВ. — 2010. — Вип. 14. — С. 76—113.

Березуцкий В.Д. Новые материалы раннего железного века лесостепного Подонья // РА. — 2008. — № 4. — С. 114—119.

Бойко Ю.Н., Берестнев С.И. Погребения VII—IV вв. до н. э. у с. Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). — Харьков, 2001. — 143 с.

Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе. — Кишинев, 2005. — 358 с.

Виноградов В.Б. К этнокультурной интерпретации некоторых материалов VII в. до н. э. из Предкавказья // АСГЭ. — 1983. — № 23. — С. 49—54.

Ворошилов А.Н. Акинаки келермесского типа в Донской Лесостепи // Восточноевропейские древности скифской эпохи. — Воронеж, 2011. — С. 156—168.

Галанина Л.К. К проблеме хронологии Келермесских курганов // РА. — 1994. — № 1. — С. 92—107.

Галанина Л.К. Раннескифские стрелковые наборы из Келермесских курганов // АСГЭ. — 1995. — № 32. — С. 40—52.

Гречко Д.С. О возможных «просветах» в «темное» время (VI в. до н. э.) скифской истории // Stratum plus. — 2012. — № 3. — С. 75—106.

Гречко Д.С. О памятниках киммерийцев и «раннескифской» культуре // Stratum plus. — 2013. — № 3. — С. 133—154.

Дараган М.Н. О датировке амфоры из погребения № 2 Репяховатой могилы // АМА. — 2010. — № 14. — С. 175—202.

Еременко В.Е. Относительная и абсолютная хронология Европейской Скифии: взгляд со стороны // Stratum plus. — 1997. — С. 44—61.

Иессен А.А. Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе // ВССА. — 1955. — С. 112—131.

Ільїнська В.А. Курган Старша Могила — пам'ятка архаїчної Скіфії // Археологія. — 1951. — Т. 5. — С. 196—212.

Ильинская В.А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин. — К., 1975. — 223 с.

Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983. — 379 с.

Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К., 1981. — 160 с.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский регион). — К., 1989. — 335 с.

Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Новые погребения раннего железного века в Поросье // Древности скифов. — К., 1994. — С. 41—63.

Махортых С.В., Скорый С.А. Мечи та кинджали скіфського часу без наверхів // Археологія. — 1986. — № 56. — С. 72—78.

Махортых С.В. К проблеме хронологии раннескифских древностей Днепровской Правобережной Лесостепи // Тр. IV (XX) Всерос. АС. — Казань, 2010. — Т. 2. — С. 131—136.

Махортых С.В. Уздечные принадлежности VII—VI вв. до н. э. из скифских памятников украинской Лесостепи // Восхождение к вершинам археологии. — Алма-аты, 2014. — С. 219—230.

Медведская И.Н. Периодизация скифской архаики и Древний Восток // РА — 1992. — № 3. — С. 86—107.

Могилов О.Д. Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи. — Київ; Кам'янець-Подільський, 2008. — 439 с.

Муззин В.Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья. — К., 1984. — 134 с.

Петровська С.О., Іанов І.І. Акінак із с. Забір'я поблизу Києва // Археологія. — 1975. — Вип. 16. — С. 64—65.

Погрєбова М.Н. О принципах датировки скифской архаики // РА. — 1993. — № 2. — С. 84—88.

Погрєбова М.Н., Раевский Д.С. К вопросу об «отложившихся скифах» // ВДИ. — 1989. — № 1. — С. 40—65.

Полін С.В. Хронологія ранньоскіфських пам'яток // Археологія. — 1987. — Вип. 59. — С. 17—36.

Резніков В.В. Кинджал скіфського часу із зібрання ХММ І.Ю. Рєпіна в м. Чугуїв // ХИАС. — 2012. — Вип. 6. — С. 56—60.

Рябкова Т.В. Наконечники стрел скифского типа из Тейшебаини // Пятая Кубанская конференция. — Краснодар, 2009. — С. 328—334.

Скорый С.А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (Проблема выделения иранского этнокультурного элемента). — К., 2003. — 161 с.

Смирнова Г.И. Памятники Среднего Поднестровья в хронологической схеме раннескифской культуры // РА. — 1993. — № 2. — С. 101—118.

Тереножкин А.И. Погребения раннего скифского времени у с. Рыжановки // МИА. — 1965. — № 130. — С. 211—215.

Тереножкин А.И. Киммерийские мечи и кинжалы // Скифский мир. — К., 1975. — С. 3—34.

Тереножкин А.И. Киммерийцы. — К., 1976. — 222 с.

Техов Б.В. Скифы и материальная культура Центрального Кавказа в VII—VI вв. до н. э. // Скифия и Кавказ. — К., 1980. — С. 219—257.

Техов Б.В. Скифы и Центральный Кавказ в VII—VI вв. до н. э. (по материалам Тлийского могильника). — М., 1980а. — 93 с.

Халиков А.Х. Волго-Камье в начале эпохи раннего железа VIII—VI вв. до н. э. — М., 1977. — 262 с.

Шелехань О.В. Походження мечів та кинджалів скіфського типу. Історіографічний нарис // Военна

історія Середньої Наддніпрянщини. — К., 2012. — С. 5—11.

Шелехань О.В. До питання про перехрестя на мечах скифського часу // Археологія. — 2013. — № 4. — С. 42—55.

Шелехань О.В. Хронологія клинкової зброї ранньоскифського часу (за матеріалами лісостепових пам'яток) // XV Боспорські читання. — Керч, 2014. — С. 481—486.

Шрамко Б.А. Из истории скифского вооружения // Вооружение скифов и сарматов. — К., 1984. — С. 22—39.

Шрамко Б.А., Фомін Л.Д., Солнцев Л.А. Техніка виготовлення наступальної зброї із заліза й сталі // Археологія. — 1970. — Т. XXIII. — С. 40—59.

Шрамко І.Б. Ранній період в історії Геродотівського Гелону (за матеріалами розкопок зольника № 5) // Більське городище та його округа. — К., 2006. — С. 33—56.

Kasuba M., Smirnova G., Vakhtina M. Un secol de la inceputul investigatiilor arheologice la cetatea Nemirov de pe Bugul de Sud // RA: sn. — 2010. — Vol. VI, nr. 2. — S. 24—43.

Kowalski-Bilokryly J. Chronologia grupy zachodniopodolskiej scytyjskiego kregu kulturowego // МДАПВ. — 2012. — Вып. 16. — С. 160—189.

А. В. Шелехань

НАХОДКИ КЛИНКОВОГО ОРУЖИЯ РАННЕКЕЛЕРМЕССКОГО ВРЕМЕНИ ИЗ УКРАИНСКОЙ ЛЕСОСТЕПИ

В статье выделены и проанализированы наиболее архаичные образцы клинкового оружия скифского типа, которые происходят с территории Украинской Лесостепи. К ним отнесены экземпляры из курганов у с. Яснозорье, Медвин, Ленковцы и Рыжановка, датированные временем около середины VII в. до н. э. Показано, что их хронологическая позиция немного выше по сравнению с кавказскими аналогами. Это указывает на исходный характер последних.

Также, на примере описанных экземпляров отмечено типологическое разнообразие клинкового

оружия на самых ранних этапах скифской истории. Уже с середины VII в. до н. э. употребляются длинные мечи и короткие кинжалы с однотипными рукоятками. Вместе с тем, сосуществуют изделия с келермесским и почковидным перекрестием, гладкой и желобчатой рукояткой.

Выделенная группа воинских погребений соотносится с первой волной проникновения номадов в Украинскую Лесостепь.

К л ю ч е в ы е с л о в а: меч, кинжал, погребение, раннескифское время, хронология, Лесостепь.

O. V. Shelekhana

EARLY-KELERMESS BLADE WEAPONS FINDS FROM THE UKRAINIAN FOREST-STEPPE

In the article the most archaic samples of blade weapon of Scythian type that originate from the territory of the Black Sea Forest-steppe were highlighted and analyzed. These are the specimens from the burial mounds near the villages Yasnoziryia, Medwyn, Lenkivtsy and Ryzhanivka that were dated by the time around the middle of the 7 century BC. It shows their slightly higher chronological position compared to Caucasian analogues and indicates the initial character of the latters.

Also, on the example of these samples the typological variety of bladed weapons at the earliest stages of Scythian history is observed. So, since the middle of 7 century BC the long swords and daggers with the same type of short hilts were used. At the same time the products with Kelermess and kidney-shaped cross-hairs, smooth and grooved grips were coexisted.

The selected group of warriors' burials correlated with the first wave of nomad's infiltration into the Ukrainian Forest-steppe.

К e y w o r d s: sword, dagger, burial, early-Scythian time, chronology, Forest-steppe.

Одержано 20.11.2014